

**PEJZAŽNO-ARHITEKTONSKO UREĐENJE REČNOG KORITA RAŠKE U ČARŠIJI
NOVOG PAZARA****LANDSCAPE-ARCHITECTOURAL ARRANGEMENT OF THE RASKA RIVER BED IN
THE OLD PART OF THE CITY OF NOVI PAZAR**

Edina Musić, *Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad*

Oblast-ARHITEKTURA

Kratik sadržaj – U radu je predstavljen novi koncept uređenja rečnog korita reke Raške, proistekao iz istraživanja istorijskog razvoja Novog Pazara, i pronalaženje uzroka i posledica formiranja čaršije. Kroz staru čaršiju proticalo je više manjih potoka koji su vremenom podzemno regulisani, tako da nema nadzemnih tragova njihovih tokova. Istovremeno, uočava se prekomerna primena betona i asfalta u završnoj obradi slobodnih površina, koja odvaja grad od prirode i stanovnike od autohtonih vrednosti prvobitne čaršije.

Primarni cilj rada jeste da se razvoj grada usmeri ka održivom razvoju uz integrativno povezivanje urbanih struktura i prirodnih vrednosti sa akcentom na očuvanju korita kao mesta okupljanja u centralnom jezgru Novog Pazara. Revitalizacija kaptiranih tokova i uređenje obala Raške oživelo bi tradicionalnu urbanu matricu i stvorilo nove ambijentalne vrednosti.

Ključne reči: čaršija, biofilija, rečno korito, potok, urbana matrica, održivi razvoj, revitalizacija

Abstract – This paper presents a new concepts for the arrangement of the river bed of the river Raska, derived from the study of the historical development of Novi Pazar, and finding the cause and a consequence of the formation of “čaršija”. Through the old town several smaller streams flowed, which were regulated underground, so there is no trace of their flows above the ground. At the same time, there is an excessive application of concrete and asphalt in the final processing of the spare areas, which divides the town from the nature and the residents from the original values of the indigenous “čaršija”.

The primary objective of the study is to direct the development of the city towards sustainable development with the integrative connection of urban structure and natural resources with an emphasis on preserving the riverbed as a place of gathering in the central core of Novi Pazar. Revitalization capped flows and coast arrangement of Raska would revive traditional urban matrix and create new environmental values.

Keywords: old city, biophilia, river bed, creek, urban matrix, sustainable development, revitalization

NAPOMENA:

Ovaj rad proistekao je iz master rada čiji mentor je bila doc. dr Mirjana Sekulić.

1. UVOD

Istraživački rad na centralnom prostoru grada Novog Pazara podrazumevao je proučavanje istorije nastanka i pronalaženje uzroka i posledica formiranja čaršije.

Stara čaršija u Novom Pazaru je, sticajem raznih okolnosti, jedna od retkih i najbolje očuvanih celina u Srbiji. Područje Novog Pazara ima dve značajne prostorne kulturno istorijske celine, koje su posebna vrsta nepokretnog kulturnog dobra pod zaštitom države i kategorisana kao dobra od izuzetnog značaja. To su *Spomeničko područje starog Rasa sa Sopoćanima*, istovremeno upisano i na Uneskovu Listu svetske baštine (UNESCO World Heritage List) i prostorna kulturno istorijska celina *Tvrđava sa starom čaršijom* u Novom Pazaru. Vrednosti ovog prostora su urbana matrica, spontano nastale aglomeracije uz glavne komunikacije i objekte javne namene.

Uprkos objektima visokih spomeničkih vrednosti, kao što su Hamam Isa-bega Ishakovića, Hasan Čelebijina džamija sa trgovačkim objektima i drugi, na prostoru starog jezgra i u neposrednoj okolini, izgrađeni su objekti većih gabarita i volumena prema arhitektonskim obrascima koji su u neskladu sa estetskim merilima ili urbanim karakterom celokupnog istorijskog ambijenta.

Sl.1. Potok u staroj čaršiji (arhivski snimak)

2. POSTANAK I FORMIRANJE ČARŠIJE - DUH TRADICIJE I SAVREMENI GRAD

Duh tradicije novopazarske čaršije sagledava se kroz istorijsko sećanje na izgrađeni korpus Novog Pazara, čija se burna prošlost i bogato nasleđe mogu pratiti kroz slojeve urbanog palimpsesta i arhitektonskih slika koji gradu daju identitet ističući vrednosti nastale u susretu različitih kulturoloških obrazaca.

Grad Novi Pazar smešten je na području srednjevekovnog Rasa koji je srpska prestonica u doba Stefana Nemanje

(XI-XII vek) i jezgro srednjevekovne srpske države. U doba Vuka Brankovića (XIV vek), Novi Pazar se razvija u mesto trgovine na razmeđi strateških puteva dobijajući naziv Trgovište (danas Pazarište). Naselje je omiljeno boravište trgovačkih karavana koji su, zahvaljujući povoljnom geografskom položaju, kroz ovu varoš proticali decenijama i učinili ga značajnim urbanim raskršćem na Balkanu. Povezujući pravce dubrovačkog, bosanskog i zetskog područja, putevi su dalje vodili prema velikim centrima Solunu, Carigradu i Beogradu.

U drugoj polovini XV veka, u senci dramatičnih istorijskih previranja, ova žiža dunjalučkih puteva vrlo intenzivno prerasta u zapažen strateški i regionalni centar.

Naselje Novi Pazar pominje se u značajnim izvorima, kao što je izvor iz 1461. godine kada su Dubrovčani u Trgovištu imali svoje konzule, ili iz 1467. godine, kada su u Novom Pazaru stolovali turski kadija i subaša.

Osnivač orijentalnog naselja bio je jedan od najslavnijih turskih vojskovođa, Gazi Isa-beg Ishaković, koji se u periodu od 1440. do 1472. g. pominje u ratnim pohodima u zapadne srpske zemlje. Pri osnivanju Novog Pazara podigao je malu džamiju, koja i sada postoji.

U periodu otomanskog carstva, grad je imao odlike orijentalnog naselja, a zbog svoje veličine i značaja nazvan je „šeherom“ (što je bio epitet za malo gradova na Balkanu). Sredinom kaldrmske ulice tekla je čista voda iz jaza, na kojoj su muslimani uzimali abdest pre verskog čina, odnosno klanjanja namaza a objekti - dućani u trgovačkim ulicama bili su tipski. Nad izlozima dućana postojale su strehe postavljene kao zaštita od atmosferilija i jake insolacije. Svaki dućan je imao pokretne ćepenke (donji se spuštao na konstruktivne gređice izdignute od tla oko 0.5 m, tj. gornji deo podizao se i pričvršćivao uvis) razdvojene za vreme dok je dućan otvoren.

Do početka svetskih ratova u XX veku, ovo trgovački vrlo razvijeno područje počinje da slabi i gubi svoje tradicionalne vrednosti koje su bile u suprotnosti sa turbulentnim geopolitičkim kretanjima velikih sila tog vremena i koji su doveli do teških stradanja ljudskih i graditeljskih resursa.

Danas, Novi Pazar je savremeni grad sa živim duhom tradicije, sa dubokom i bogatom istorijom, po strukturi stanovništva multietnički, u kome vekovima žive i održavaju se tri različite religije i različite kulture - islamska, hrišćanska i jevrejska.

Kako se to dešava, uz boljitke koje donosi savremeni razvoj gradova, moguć je i gubitak decenijama sticanih prostornih i ambijentalnih vrednosti. Tako su poređenja arhivske i novije fotodokumentacije pokazala da je razvojem Novog Pazara unekoliko urušen identitet stare čaršije, da se uvođenjem novih graditeljskih formi i prostornih funkcija poništavaju istorijski obrasci tradicionalne arhitekture i urbanizma, tj. da ekonomski interes nadilazi interes očuvanja prirodnih i stvorenih vrednosti, autentičnog kulturnog predela i autentične izgrađene strukture. Koje su to tradicionalne vrednosti?

Pre svega to je obuhvat čaršije, koja je deo grada Novog Pazara na desnoj obali reke Raške i predstavlja prostor između reprezentativnog Gazi Isa-begovog hamama i tvrđave sa jedne, odnosno Altum – alem dzamije sa mekbetom sa druge strane. Zatim, tradicionalna vrednost je urbana matrica čaršije. U nastajanju, čaršija je deljena

na stambene mahale sa trgovačkim i zanatskim četvrtima a njen razvoj je posebno intenzivan u XIX veku. Oformljen uz nekadašnji Stambolski drum, prostor čaršije počinje mostom nad Raškom, a završava se hanom Granata (kasnije stradao u požaru).

Savremenim razvojem grada (deceniju – dve unazad) promenjeno je lice čaršije. Izvršena je radikalna zamena starih izloga, tako da je danas u celoj čaršiji zadržano samo par autentičnih primeraka. Iako su intervencije vršene u istom materijalu, pretežno od drveta, ne mogu se smatrati uspešnom rekonstrukcijom jer je izmenjen njihov izvorni oblik, a time umanjena i vrednost objekata. Unošenjem stranih i neprihvatljivih arhitektonskih elemenata i detalja na objekte (često aluminijumski, metalni izlozi) narušeno je stilsko jedinstvo arhitekture XIX veka i ambijentalnih vrednosti vezanih za istorijski period intenzivnog razvoja zanatstva i trgovine.

Kod mnogih objekata, prvenstveno onih manje dubine, ove promene vršene su jednovremeno sa prepravkama dogradnje gabarita po dubini, uz zamenu starog konstruktivnog sklopa i uz formiranje novih enterijerskih prostora. Ove promene naročito su karakteristične na potezu Ulice 1. maja, na strani prema Tvrđavi. Ovakvim „osavremenjavanjem“ nisu razrešeni komunalni zahtevi objekata (nedostatak ili nedovoljna opremljenost sanitarnih čvorova) iako se smatralo da su higijenski uslovi načelno popravljani.

Karakteristične su i promene namene autentičnih objekata stare čaršije koje su pratile postupno izumiranje vrednih i retkih zanata. Danas su namene u velikoj meri neodgovarajuće, a neke od njih uslovile su i obimnije adaptacije - degradaciju starih objekata. I pored nesumnjive potražnje za atraktivnim prostorom u jezgri Novog Pazara, u čaršiji se nekoliko starih objekata ne koristi.

Devastacija prostora, kao posledica neodgovarajuće namene, odnosi se i na najstariji i najveći objekat u čaršiji – zgradu hamama – koja se delimično koristi kao magacinski prostor i koja je po svojim vrednostima i prostornim kapacitetima za tradicionalne ili nove kulturne sadržaje u potpunosti neiskorišćena.

3. KOMPARATIVNA ANALIZA PRIMERA DOBRE PRAKSE I PREDMETNOG PODRUČJA

U radu je analizirano šest primera dobre prakse iz raznih delova sveta (Poljska, Španija, Litvanija, Slovenija, Južna Koreja i Singapur) sa komentarima.

Najveća sličnost sa čaršijom Novog Pazara, po tematici, rezultatima i smernicama istraživanja je primer u Seulu. Šest vekova od nastanka Seula (dalekoistočni grad Južne Koreje), rečica (Cheonggyecheon) koja je prolazila kroz grad, „sahranjena“ je duboko ispod kolskog puta, izgrađenog 1967. godine.

Vremena i kriterijumi korišćenja prostora su se promenili. Okolina puta je postala mesto siromašnih i marginalizovanih socioloških grupa, uprkos tome što se nalazi u srecu grada, a u kanalisani podzemni tok rečice sprovedena je kanalizacija. Posledice ove ekološke devastacije (curenje štetnih gasova na površinu terena i u područje naselja) postale su pretnja trovanjem stanovnika koji su živeli uz saobraćajnicu (auto-put). Otrovana voda uticala je i na stabilnost temeljne podloge kolovoza (degradacija betona i korozija čelične armature) sa realnom opasnošću urušavanja puta i eventualnih katastrofalnih posledica zbog

guste izgrađenosti putnog pojasa i neposrednog okruženja. Neminovno, otvoreno je pitanje rekonstrukcije postojeće saobraćajnice ili njeno uklanjanje i nova izgradnja. Međutim, ideja gradonačelnika Seula bila je ključna u uspešnom pristupu rešavanju ovog bezbednosnog, ekološkog, infrastrukturnog i urbanističkog problema.

Korejski političar i bivši predsednik Južne Koreje uvideo je kao najbolje rešenje revitalizaciju toka porinute rečice uz uklanjanje 6 km saobraćajnice. Cilj je bio da se srce Seula pretvori u zelenu oazu. Postavljanje ovako visokog zahteva, tj. uklanjanje auto-puta, predloženo je po principima drevne kineske veštine feng šui: bez uznemiravanja lokalne zajednice, bez buke, bez prašine, i, što je najteže, bez blokada puteva koje ovakav gigantski poduhvat podrazumeva. To je značilo da se ne smeju primeniti tradicionalne metode rušenja poput upotrebe pneumatskih bušilica ili dinamita.

Poduhvat je uspeo i Seul je jedan od divnih primera kako ništa nije nemoguće kada se udruže ekologija i politika, visoka svest građana o svom životnom prostoru, ambiciozni arhitektonsko-urbanistički projekat i inženjerska ingenioznost. Na primeru Seula ostvaren je savršen spoj razvoja modernog grada u nasleđenoj geografskoj matrici.

Iz svih šest istraženih primera može se izvući jedan zaključak – potreba stavljanja primarnog akcenta na očuvanje prirodnih vrednosti u gradu, kao jednog od preduslova njegovog održivog razvoja.

4. PROJEKTANTSKO REŠENJE

Prethodne analize:

Izvršena je Prostorna analiza postojećeg stanja; Analiza zelenih površina; Analiza saobraćaja; Analiza izgrađenosti; Sociološka analiza; Analiza vizura; Analiza namene objekata; Analiza osenčenosti; Analiza boniteta objekata i S.W.O.T. analiza.

Tabelarni pregled površina, postojeće stanje, pokazao je: izgrađena površina 38%; neizgrađene površine 62% (nepropusni zastori 45%, propusni zastori 14% i pod biljnim pokrovom 3% - bez površine reke Raške).

Koncept pejzažno-arhitektonskog uređenja rečnog korita Raške u čaršiji Novog Pazara je oživljavanje gradskog područja i vraćanja snažnog elementa vode, sadržanog u geografskoj slici tla. Ovako bogat i oplemenjen krajolik darivan mestom razvoja čaršije, oduzet je od ljudi kaptiranjem vodenog toka i stvaranjem sterilnog prostora betoniranih pločnika. Neprepoznavanje značaja i uloge prirodnih elemenata u urbanoj sredini kao i nemogućnost ostvarenja savremenih obrazaca življenja u njima, dovelo je do degradacije urbaniteta. Održivim korišćenjem potencijala prostora, stvara se novi odnos između grada, stanovnika i istorijskog nasleđa jednog naselja ili njegovog segmenta, kao što bi to trebao biti odnos stare čaršije i uređenja rečnog korita Raške u Novom Pazaru.

Po Dobroviću (1954): „Slika grada ili gradski pejzaž predstavlja najveći stepen prostornosti do koga tvorci grada mogu stići pri sklapanju građevinskih objekata i njihove plastike, šuplje plastike između njih, arhitekture terena, zelenila i vizura, u jednu osmišljenu kompozicionu celinu... Za razvijanje pejzažnih utisaka grada, zahvalnu temu predstavlja i vodeni tokovi, kao motivi velike izražajne snage... Urbanizam, kao organski sklop

gradskog pejzaža, je proces u kome se nepomirljivi faktori, zelenilo i građevine, podvrgavaju organskom urastanju i tvore sliku grada“.

Na projektantsko rešenje, pored standardne tri teme u dizajniranju otvorenih urbanih prostora (socijalna kultura – osetljivost za javni prostor i socijalne aspekte, ekologija – zaštita okoline kao umetnički instrument i istorija – poštovanje istorije, tradicije i kontinuiteta) krajem XX veka nezaobilazna je i tema *biofilije*. Ljudi se bolje osećaju u prostoru koji je okružen biljkama i vodom, a povezanost se zasniva na psihološkom uticaju. Ovaj fenomen se naziva biofilija i sugerise da se ljudi osećaju bolje pored svega što je živo i vitalno. Ime je dao Edvard Vilson (Wilson, 1984). To je osećanje povezanosti između ljudskih bića i drugih živih bića, koje dolazi od „veze koja ljudska bića podsvesno traže sa ostalim živim bićima“.

Prva pretpostavka uređenja rečnog korita Raške je odnos prema prostoru kroz koje reka protiče. Taj odnos podrazumeva poštovanje mera zaštite izgrađene strukture koje propisuju i prate nadležne institucije (na regionalnom nivou Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo, na republičkom nivou Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd, na međunarodnom nivou Komitet za nasleđe sveta – World Heritage Committee, ako se uzme u obzir okruženje grada tj. kontekst celine kulturnog nasleđa i u njoj povezanosti grada Novog Pazara sa Rasom). Veliki doprinos može dati i lokalna samouprava u ulozi sprovođenja prostornih i urbanističkih planova i dokumenata urbanističkog planiranja. Slika grada, posebno slika zaštićenih celina je slika društva koje zaštitu nadgleda i stanovnika čija je privilegija život u zaštićenim sredinama.

Druga pretpostavka je okupljanje multidisciplinarnog radnog tima inženjerskih, prirodnih i društvenih struka, i iznalaženje rešenja za revitalizaciju vodenih tokova u gradskom jezgri Novog Pazara, što podrazumeva utemeljenje u zakonskoj regulativi i primenu ekspertskih znanja u pripremi dokumentacije i implementaciji.

Cilj rada jeste vraćanje živih vodenih tokova na površinu sa uređenjem vodenih korita i obala, kao ključnog urbanog motiva u pejzažnom uređenju gradskog terena. Tehnička realizacija ove zamisli uticala bi na vraćanje svesti kod ljudi o vrednostima koje voda nudi, o potrebi njenog očuvanja i većoj težnji da ona svojim pokretom, zvukom, bojom, evaporacijom, mirisom, florom i faunom postane okosnica čaršije i zapis tla iz prošlosti.

Sl.2. Vraćanje potoka u Čaršiju (izvod iz projekta)

Vraćanje vode iniciralo bi vraćanje i drugih prirodnih vrednosti – drvoreda, travnatih površina, prostora za šetnju i teferič, čime bi se izvršio uticaj i na socijalne, emocionalne pa i političke prilike čaršije i grada.

Povratkom na površinu terena, voda gradove kroz koje teče i simbolično povezuje sa izvorima u planinskim vrhovima i dalekim morskim lukama. Hotel *Vrbak* se nalazi u centru Novog Pazara a krilo objekta uzdignuto je kao most preko reke Raške. Svojom osobenom arhitekturom, unutrašnjim i spoljnim ambijentom, glavni prilaz hotelu, istovremeno predstavlja sponu Gradskog trga sa Rekreacionim centrom i njegovom sportskim objektima koji pružaju izvanredne mogućnosti za odmor i rekreaciju (Arh. Tomislav Milovanović, 1977).

Povećanjem površina pod drvodredima, zelenim trakama, *bašticama* ispred objekata, zatim, *revitalizacijom* potoka, novim popločavanjem ulica, trgova, major i minor korita Raške, otvaranjem atrijuma u objektima, uređenjem krovnih vrtova na novim zdanjima, uvođenjem vertikalnog zelenila, *kišnih bašti* i sl, poboljšaće se ekološka i estetska slika centra grada.

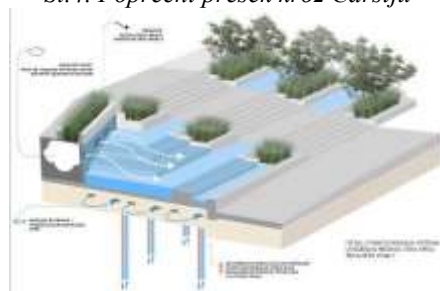
Tabelarni pregled površina, projektovano stanje:
Izgrađena površina 35 %: Neizgrađena površina 65% (nepropusni zastori 41%, propusni zastori 18% i pod biljnim pokrovom 6% - bez površine reke Raške).

Sl.3. Uređenje centra

Sl.4. Poprečni presek kroz Čaršiju

Sl.5. Detalj „kišne bašte“

Sl.6. Uređenje rečnog korita sa mobilijarom

Reka predstavlja i simboliku protoka vremena, ona ne umire kao i vreme koje ne staje, kao i istorija koja gradi i razgrađuje civilizacije i gradove.

Tok reke Raške povezuje istorijski značajna mesta i izgrađeni korpus sa leve i desne obale, obuhvatajući i gradski trg kao centralno mesto okupljanja varoši.

U grafičkim priložima razrađeno je jedno sa spuštanjem trga ka reci i uređenjem rečnog korita.

Sl.7. Uređenje rečnog korita

5. ZAKLJUČAK

Kroz istoriju urbanizma uočeno je da su stara jezgra brojnih gradova i naselja nastala neposredno uz vodene tokove. Nažalost, taj estetski, ekološki, vizuelni i ambijentalni potencijal nije uvek iskorišćen. Cilj ovog rada je bilo upravo povezivanje tih prirodnih vrednosti i urbanog prostora kroz remodelovanje korita reke Raške i vraćanje potoka na površinu tla, čime se formira atraktivni prostor za okupljanje u centralnom gradskom jezgri Novog Pazara.

Remodelacija parternih površina rečnih obala i gradskog trga imaće odraza i na arhitektonsko oblikovanje novih i brižnu revitalizaciju postojećih objekata, dovodeći u harmoniju elemente prostorne kulturno istorijske celine stare čaršije i šireg okruženja grada Novog Pazara kao kulturnog pejzaža visokih vrednosti.

Ovim projektom vraćena je gradu izgubljena tradicija urbane i morfološke povezanosti, tzv. „duh mesta“ (genius loci), ali u kontekstu savremenog oblikovanja, koji su ljudi svesno ili nesvesno ugušili.

6. LITERATURA

- [1] Nešković, J. (1988). *Stara čaršija u Novom Pazaru*, Zaštita i revitalizacija, Beograd
- [2] Nešković, J. (1986). *Revitalizacija spomenika kulture*, Beograd
- [3] Nenadović, S. (1980). *Zaštita graditeljskog nasleđa*, Beograd
- [4] Kahrović, M. (2003). *Novi Pazar u vaktu i zemanu*, Novi Pazar
- [5] Šaćirović, S.(2013). *Urbana transformacija Novog Pazara*, Niš
- [6] Novopazarski zbornik 30, 2007.
- [7] Dobrović, N. (1954). *Što je gradski pejzaž, Njegova uloga i prednost u suvremenom urbanizmu*. ČIP, Zagreb 2
- [8] Wilson, E.O. (1984). *Biophilia*. Cambridge: HU Press

Kratka biografija:

Edina Musić rođena 1993. godine u Sjenici. Završila je srednju školu 2012. i dobitnik je Vukove diplome. Nastavila je školovanje na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru gde je diplomirala 2017. g. nakon čega je upisala master studije na FTN u Novom Sadu.